

KYRKAN OCH DEN SOCIALA FRÅGAN VID SOCIALISMENS FRAMTRÄDANDE

Av HERBERT TINGSTEN.

Kyrkan är den statliga institution, vars verksamhet kan antas ha starkast påverkat folkets ideologiska föreställningar vid tiden för socialdemokratins framträdande. Den stora massan av medborgare tillhörde statskyrkan även sedan tillfälle beretts till utträde. Prästerskapet, som räknade omkring 2,700 ledamöter, utgjorde kvantitativt och kvalitativt en mera betydande del av bildningens elit än under senare tid; under det att antalet studenter mångdubblats har antalet präster föga förändrats. Ehuru inga vägledande undersökningar på denna punkt finnas, torde man kunna förutsätta, att kyrkans män i slutet av 1800-talet funno flera, kanske också mera troende lyssnare än nu. Även om gudstjänstens och det religiösa livets betydelse redan vid denna tid minskat i samband med industrialiseringen och inflyttningen till städerna, var den likväl central på ett annat sätt än senare, då politiska partier, nykterhets- och folkbildningsföreningar, det moderna nöjeslivet uppträtt som konkurrenser om intresset. Av detta skäl, och jämväl med tanke på den tidiga socialdemokratins starkt antikyrkliga och antireligiösa hållning, är en undersökning av kyrkans ställning till politiska och sociala frågor väsentlig.

Som material för denna undersökning ha använts de predikosamlingar, som publicerades under tiden 1867—1890 (mellan 30 och 40 till antalet), kyrkliga tidskrifter, tidningen "Väktaren" samt herdabrev, protokoll från prästmöten o. dyl. Ett avsevärt fullständigare material torde knappast kunna uppbringas. Diskutabelt är naturligtvis, om det urval ur den prästerliga förkunnelsen, som predikosamlingarna utgöra, är representativt. Man kan göra gällande, att de präster, som publicerade sina predikningar, bildade en särskilt kvalificerad grupp, och att deras meningar därför icke alltid återspegla hela prästerskapets samt att prästerna i tryck uttalade sig mindre fritt än i tal. Osannolikt är dock, att den utpräglad konservativa tendens, som genomgår predikosamlingarna, icke skulle i samma grad ha återfunnits i de

otryckta predikningarna; snarare synes det antagligt att de synpunkter, som utmärka de förra, i de senare hävdats mera reservationsfritt.

I den mera direkt kyrkliga förkunnelsen ingå moment, som äro ägnade att verka i konservativ riktning. Då det jordiska livet betraktas som endast en förberedelse till ett kommande liv, i vilket den dygd, som förbisetts på jorden, skall belönas, och den orättfärdighet, som här varit segerrik, skall bestraffas, måste de yttre villkoren, framgången och misslyckandet, rikedom och fattigdom, framstå som mindre väsentliga. Himmelriket kan för de fattiga tjäna som ersättning för den politiska utopin. Härtill knyter en annan, likaledes i den prästerliga förkunnelsen ständigt hävdad tanke. De jordiska förhållandena äro i stort sett — även om en viss viljefrihet för de enskilda antas föreligga — ordnade i enlighet med Guds vilja. Angrepp mot den bestående ordningen innebär sålunda en kritik av Guds verk.

Det är utifrån dessa tankegångar, som prästerna förde en politisk propaganda. Först märkes då, att kyrkans män ständigt betona plikten till trohet och lydnad mot överheten. Här, liksom i det följande, kunna blott några representativa exempel anföras. En god kristen är, heter det i en av tidens mest spridda predikosamlingar, alltid en god medborgare, "som giver överheten det överheten tillhör . . . Det är sant, att sunda förnuftet säger oss, att överhetens lovlige befallningar böra åtyldas, så framt landet skall vara lyckligt; men Jesu lära sätter denna angelägenhet i så mycket ljusare dag, som den förbinder oss därtill genom Guds egen befallning, varigenom överhetens lagar bliva medelbarligen Guds egna lagar." Kristendomen "är den säkraste grundval både för den regerandes tron och undersåtarnas uppkomst och säkerhet".¹ I en annan samling uttalas, att "inrättningen av överhet kan ej vara annat än god, ty Gud kan ej göra annat än det, som är gott . . . När således en människa säger sig söka Guds rike och icke vill låta ödmjuka sig till lydnad för all mänsklig ordning och den synliga överheten, så kan hon heller icke i det fördolda vara andarnas fader underdånig, och i samma mån, som olydnad och uppstudsighet får råda emot Guds mänskliga ordning, i samma mån hindrar hon Guds saktmodiga ande att vaka på sitt hjärta. Därför är det en god och härlig övning för den, som söker Guds rike, att vara mänsklig ordning underdånig för Herrens skull".² På detta sätt togo kyrkans män i sin principiellt religiösa förkunnelse ställning till de författningsspolitiska problemen. Den bestående regimen, särskilt den självständiga konungamakten, betecknades som den av Gud givna. Lika-

ledes gav man åt nationalstaten och de nationella strävandena en religiös sanktion.³

I sociala och ekonomiska frågor är en liknande tankegång förhärskande. Det mänskliga samhället, med sina klasskillnader, sin rikedom och sin nöd, är givet av Gud. Från denna utgångspunkt utvecklas ett tämligen rikt differentierat försvar för bestående förhållanden. En grundtanke är, att de sociala grupperna och de enskilda individerna äro lemmar i en naturlig och alltså av Gud helgad organism. Man anknyter här till urgamla konservativa föreställningar, som under medeltiden utbildades till fulländning av katolska teoretiker.

I ärkebiskop Reuterdahls posthumt utgivna predikningar återkomma gång efter annan för denna tankeriktning väsentliga motiv. Gud bestämmer människornas världsliga ställning och redan för den skull böra alla vara förnöjsamma. Om vidare: den yttre ställningen är ur högre andlig synpunkt utan värde — stundom till och med farlig — och av ringa vikt även för den timliga lyckan. I den mån verkligen denna lycka kan påverkas av socialt läge, är det snarast på så sätt, att med rikedom och framgång följer en minskad tillfredsställelse. "Mången gång kan även det ivrigaste strävande på jorden icke avlägsna nöd och elände, till ett bevis därpå, att även det jordiska goda icke beror ensamt på människan, att det vilar i Guds hand och att det är från denna handen, som än större och än mindre smulor därav bland människor nedfalla . . . En kristen underkastar sig med ödmjukhet det tillstånd, som för honom blivit bestämt och tillägnar sig hellre de ringare än de förnämligare lotterna i den jordiska ordningen . . . *Den kristne anser de olikheter, företräden och brister, som i världen förekomma, icke vara väsentliga . . .* Icke kommer så mycket därpå an om vi äta ett torftigt bröd i vårt anletes svett eller om vi fått rikedom och överflöd. Tror du, att den höge och rike saknar bekymmer och arbete, så gack in i hans slott och betrakta honom i hans ensamhet och Du skall finna oro i hans blickar och omsorg i hans hjärta och strävande och strid i hans levnad. Tror Du att den låge och fattige icke har någon fröjd och frid, så blicka in till den låge och den fattige, som är bekant med den ende höge och rike i himmelen och på jorden, och Du skall finna att den låga kojan icke saknar fröjd eller den torftiga stugan frid. Ja, om det också på ett ställe skulle finnas något mera lidande, något mera arbete, något mera strid än på ett annat, vad mer? . . . Det är icke så lätt att säga, vilken tjänst, som är den tyngsta, de överordnades eller de underord-

nades. De underordnade tycka sig gemenligen vara de strängast anlitade, de mest betryckta. Såge och förstode de underlydande allt vad som trycker deras rättsinnade och allvarliga husbönder, såge och förstode den vid sin stav kringvandrande bettlaren allt vad som bekymrar den en härskarstav, ja, den en konungaspira högt uppbärande befallningsmannen, så skulle den förre icke vilja byta tjänst med den senare . . .⁴

I mer eller mindre klara och energiska ordalag varieras dessa tankegångar i det stora flertalet av tidens uppbyggelseskrifter. Gud har, skriver en prästman, "ordnat det så, att ibland människor skall vara skillnad i stånd, högre och lägre stånd, likasom han ock har gjort att rika och fattiga skola vara om varandra i världen." Missnöje med den jordiska ställningen är missnöje med Guds beslut. "En mänsklig sädsmän, när han utsår sin säd, söker att få den så jämt fördelad på åkern som möjligt är. Helt annorlunda förhåller sig Gud, då han med sin hand på denna världens åker utströr sina timliga gåvor, de jordiska ägodelarna häri inberäknade. Han strör dessa helt ojämnt, på somliga tegar tjockt, på somliga tunt. Det upplysta förståndssögat ser häruti både visdom och kärlek, under det mången världsmänniska icke blott undrar över ett sådant Guds handlingssätt utan även missnöjd klandrar det i sitt hjärta."⁵ Ur evighetens synpunkt innebär en god världslig ställning en ständig frestelse. Rikedom och framgång äro snaror, som locka till överskattning av jordelivets betydelse och därigenom minska utsikterna till himmelsk lycka. Fattigdomen är däremot, rätt förstådd, till nytta för den andliga, religiösa utvecklingen och bereder sålunda stora frälsningsmöjligheter. "Det är nämligen antagligt och av erfarenheten bekräftat, likasom i sakens natur grundat, att de med känslor, ej kvävda av livets njutningar och fåfängliga omsorger, skola villigare sluta sig till inbjudningen att söka skatter i en annan, evig värld, att dessa så otillfredsställda i sitt yttre livs villkor också snarare skola känna och uppriktigare erkänna sitt inre livs brister . . ."⁶ Då Gud "prövar sina barn med någon lekamlig nöd, så sker det för att bevara deras sanna lycka och välfärd. Ty när han ser, att de genom framgång och timlig lycka skulle dragas in i världen och dess mångahanda och därigenom lida skada till sitt andliga liv, måhända till och med avfalla från nåden, så lägger han dem något kors uppå . . . Så bliva de mer och mer befriade från de band, som binda dem vid jorden och uppfostrade för himmelen."⁷ Därför äro ofta de i jordisk mening rika fattiga i högre mening och de i jor-

disk mening fattiga rika ur evighetens synvinkel. Ständigt skiljer man mellan rikedom och fattigdom i falsk, d. v. s. vanlig mening, och sann, d. v. s. metafysisk mening.

Om den fattige sålunda inser nödvändigheten av och det andligt värdefulla i sin lott, måste han bliva förnöjsam och tacksam. Men de, som icke nå denna insikt, visa sig därmed ovärdiga fattigdomens välsignelse. "Huru många tåres icke av ett brinnande begär att vinna ägodelar och förbliver i hela sitt liv fattig! Måne han av sin fattigdom skörda något själv gagn? Visserligen icke. Och vad bevisar den hos de fattiga så ofta förekommande avunden mot de rika, om icke, att de sätta ett större värde på jordiska ägodelar än på de himmelska, vilka erbjudas åt var och en, även den fattigaste?"⁸ Blott om arbetet göres som en plikt mot Gud och lönen betraktas som något av ringa betydelse, kan den arbetande samla skatter i Guds rike. Icke sällan kompletteras förhållandet av den tåligt uthärdade fattigdomen genom reflexioner rörande den yttre ställningens ringa betydelse även för den jordiska lyckan.

Uppmaningarna till förnöjsamhet och ödmjukhet framstå alltså som centrala moment i kyrkans sociala förkunnelse. Ytterligare några typiska exempel på mera allmänna uttalanden i denna riktning skola fullständiga bilden. En kyrkoherde i Stockholm framhöll i sina predikningar, att striderna människor emellan berodde på missnöje med Guds fördelning av det jordiska goda. "Om vi rätt besinnade, att de andliga, såväl som de lekamliga punden, som fallit på vår lott, äro gåvor av Gud, och att det var Han, som bestämde pundens antal, så skulle ej så mycket missnöje finnas i världen som nu. Huru många klaga ej över sin lott och avundas andra, som de förmena hava fått mera. Huru tyckes icke denna förfärliga avundsjuka likt en feberysel smitta folkmassorna. Varifrån komma de revolutionära rörelserna i de djupaste lagren i samhällena, om icke därav, att man är missnöjd med sin lott och vill själv med orätta, våldsamma och av Gud förbjudna medel söka förbättra densamma."⁹ I en annan samling Stockholmspredikningar uttalas gång efter annan, att varje krav på en förändring av den sociala ställningen visar otillfredsställelse med Guds gåvor. "Tänk, huru oförnöjda och otacksamma människor äro! Även Guds barn hava i detta stycke mycket att lära. Är man född i ett ringare stånd, så vill man högre upp och tror, att blott de som leva i en högre samhällsställning hava det gott . . . O, om man

i stället för att knota ville tänka efter vad man har. Vad är det ej att hava en beta bröd, att få höra en predikan, att få gå i ett församlingshus? Men aldrig blir man nöjd och därför ej tacksam. Herren har dock kostliga medel mot otacksamhet, i det att Han tager bort sina gåvor.”¹⁰

Den nu skisserade linjen ter sig som den dominerande i prästerliga uttalanden rörande politiska och sociala förhållanden under tiden mellan representationsreformen och omkring år 1890. Det torde icke vara tvivel underkastat, att den kyrkliga förkunnelsen såväl indirekt — genom att i det bestående se det av Gud velade och genom att för-ringa jordelivets betydelse — som mera direkt — genom att uppmana till förnöjsamhet och kritisera socialradikala fordringar — utgjort en konservativ makt av första ordningen. Häremot strider naturligtvis icke det förhållandet, att prästerna jämväl uppmanade de förmögna till mildhet och välgörenhet och att de i många fall togo initiativet till privat verksamhet för nödlidande av skilda slag. Totalbilden förändras icke heller därav, att några präster påyrkade förbättringar av fattigvården och påverkade sina församlingar i denna riktning.¹¹ Det bör emellertid framhållas, att i vissa prästerliga uttalanden från denna tid möter en annan bild än den i det föregående tecknade. Under det att man i allmänhet nöjde sig med att i konventionellt religiösa former sanktionera det bestående, framträder hos några av kyrkans män — utan att radikalare åsikter hävdas eller antydvas — en tragisk känsla för det sociala problemets svårigheter och en djup längtan att finna en lösning, som på en gång överensstämmer med den kyrkliga traditionen och tillfredsställer den mänskliga medkänslan. I Rudins predikningar från början av 1870-talet ha exempelvis de gängse uppmaningarna till de rika att sörja för de fattiga ett helt annat patos, en helt annan personlig kraft än hos många av hans ämbetsbröder.¹² Ovillkorligen får man här intrycket, att talaren var upprörd över fattigdomen, även om han icke anvisade någon utväg till dess avhjälpan och trots att han på vanligt sätt varnade de fattiga för avund och missnöje. Samma känslor spåras i Wikners predikningar, ehuru författaren misströstar om möjligheten att på något sätt avhjälpa den motsättning mellan ”den jordiska nöden och den jordiska lyckan”, som han överallt finner yppa sig.¹³ Det är ett svalg befast mellan denna om inre strider och social oro vittnande förkunnelse och den övliga, i en bönesuck utmynnande klagan över de fattigas missnöje och bristande insikt om sitt sanna bästa. Men hos ingen av de präster-

liga författarna möter man en social indignation, som för tanken på Lamennais eller ens Kingsley.

I det föregående har jag huvudsakligen stannat vid sådana kyrkliga uttalanden, som gjordes före socialismens framträdande eller i varje fall icke mera direkt togo sikte på kristendomens förhållande till arbetarrörelsen. Jag skall nu övergå till aktstycken, som omedelbart gälla detta sistnämnda spörsmål — i huvudsak härrörande från en något senare period, slutet av 1880-talet och början av 1890-talet. Bilden av kyrkans ställning blir härigenom icke väsentligt förändrad. Men den kyrkliga ståndpunkten framträder klarare och mer nyanseerad i sin reaktion inför den socialistiska rörelsen.

Två linjer utmärka den kyrkliga diskussionen kring socialismen. Å ena sidan angripes socialdemokratien såsom revolutionär, ateistisk och materialistisk samt fientlig mot av kristendomen helgade sociala grundvalar, främst äganderätten. Å andra sidan skärpes genom socialismen blicken för de sociala missförhållandena; kyrkans män betona med större energi de högre klassernas plikter mot de lägre och kräva icke blott personlig välgörenhet utan även offentliga ingripanden. Ofta sammansmälta de båda linjerna i en socialkonservativ åskådning, som i motsats till socialdemokratien benämnes kristlig socialism. Vid utformandet av dessa tankar synas influenser från den tidigare franska och engelska kristliga socialismen ha varit av ringa betydelse. Den kristligt-sociala rörelsen i Tyskland under slutet av 1800-talet har däremot utövat ett påtagligt inflytande. Likaså torde den katolska socialkonservatismen, sanktionerad och preciserad i Leo XIII:s encyklika av år 1891, ha stimulerat även den svenska lutherdomens sociala intresse.

År 1875 publicerades på svenska en skrift av den som teolog berömdes danske biskopen Martensen om "Socialism och kristendom". Här återfinnas de kristligt-sociala idéer, som först omkring år 1890 vunno större aktualitet inom den svenska kyrkan.¹⁴ Socialismen i vanlig mening blev skarpt kritiserad. Fattigdomen förklarades vara en nödvändig följd av synden och alltså i överensstämmelse med försynens skickelse. Men därjämte uttalade sig Martensen för en "etisk socialism" av konservativ och antirevolutionär prägel. Målet vore att hjälpa arbetarna till en trygg ställning och efterhand införliva dem med medelklassen. Som medel anbefalldes självhjälp men också social politik, innefattande bland annat av staten fastställda minimilöner. Det vore också tänkbart, att staten understödde av arbetarna bildade

produktionsföreningar, såsom Lassalle föreslagit, och att man upprättade någonting liknande "fortidens skrän och korporationer". De allmänna synpunkterna i Martensens arbete återopas icke sällan i den svenska debatten.

Omkring år 1880 utkommo på svenska några av präster författade skrifter om kyrkans ställning till socialismen. I ett föredrag i Karlskrona år 1878 uttalade kyrkoherde Wollin åsikter, som starkt erinra om Martensen.¹⁵ "Socialismen är en lika intressant som förfärlig företeelse och förtjänar både sympati och avsky." Dess värde låge däri, "att den väcker och eggar samhällets bättre krafter att se pauperismens elände och fara och att kraftigt verka för dess tillintetgörande". Botemedlet vore främst en kristlig anda i förhållandet mellan arbetsgivare och arbetare. Men man kunde också tänka sig vissa socialpolitiska reformer, såsom kontroll av fabriker och bostäder samt delaktighet för arbetarna i företagets vinst. En rent negativ linje intog kyrkoherde Kronblad i en skrift av år 1881.¹⁶ Socialisterna betecknades som en fruktansvärd kosmopolitisk liga, som förnekade Gud och förkastade religion och fosterland. Värnet mot socialismen är kristendomen. En kristen "är den trognaste undersåte och manar alla andra till trohet emot överheten". I denna sin egenskap borde kristendomen väcka sympati hos alla, som ville skydda det bestående. "Då nu kristendomen . . . är det samhällsbevarande elementet, utan vilket folket ofelbart skall mogna för socialismen, så böra ju alla goda medborgare och fosterlandsvänner känna sig på det högsta manade att med all flit och av alla krafter bidra till, att detta skyddsmedel må varda rätt värderat, allt allmännare använt och allt kraftigare gjort gällande både i det enskilda och offentliga livet." År 1884 kom socialismen för första gången upp på ett prästmöte, i det att kyrkoherden, sedermera professorn S. L. Bring vid prästsällskapets sammanträde i Lund höll föredrag om frågan, huruvida något kristligt berättigat finnes i socialismen.¹⁷ Bring besvarade frågan med ja under framhållande av, att samhället vore skyddigt att sörja för den enskildes timliga nödtorft. Det vore ej möjligt att göra staten till arbetsgivare eller att ge arbetarna del i vinsten, men genom socialpolitiska åtgärder kunde arbetarna få en tryggare ställning. Genom sina angrepp på äganderätten och arvsrätten — familjens förutsättning — ställde sig dock socialismen i motsättning till kristendomen.

I under 1880-talet utgivna predikosamlingar möta ofta angrepp på socialismen: denna vill omstörta all yttre ordning samt avskaffa fa-

miljen och dess ekonomiska betingelser, den är inriktad blott på att tillfredsställa människans timliga begär; framför allt är den ateistisk och religionsfientlig.¹⁸ Stundom blevo dessa tankar auktoritativt framförda på prästmötena. Ärkebiskop Sundberg uttalade sin ovilja mot socialismen vid prästmötet i Uppsala 1885.¹⁹ Vid prästmötet i Karlstad 1887 talade biskop Rundgren om materialismen som "den tröstlösa grundsats, som leder till socialismen och kommunismen, dessa oförsonliga makter, som redan stå för dörren och klappa, ännu visserligen osäkert, sporadiskt, vanmäktigt, men därför icke utan förhoppning om framtida seger för jämlikheten, d. v. s. råhetens seger, med allas krig mot alla, där ingen har frihet".²⁰

I stort sett torde den av och för statskyrkokpräster utgivna tidningen "Väktaren, tidning för Stat och Kyrka" (t. o. m. 1888) vara representativ för den kyrkliga opinionen. Här infördes gång efter annan ledande artiklar, som med ytterlig hätskhet angrepo socialdemokratins samtidigt som behovet av en förbättrad ställning för arbetarna hävdades i allmänna ordalag. De kristna borde, heter det i en artikel av år 1885, visserligen icke avhända sig sin egendom, men de borde låta Gud bestämma över dess användning. "Kristendomen är alltigenom socialistisk; den strävar att så vitt möjligt åt de jordiska ägodelarna giva något av de himmelska skatternas gemensamhetsnatur. Men den är en sådan socialism, som ej i minsta mån kringskar friheten . . ."²¹ Något senare skrev tidningen, att man icke kunde "blunda för det sanningselement, som döljer sig bakom socialismens, nihilismens och kommunismens förfärliga läror".²² Efter hand blev tonen allt skarpare. Under strejker i Stockholm 1886 förklarades arbetarnas missnöje beroende av agitation; i själva verket hade städernas arbetare ofta en bättre ekonomisk ställning än de bildade.²³ Regeringen uppmanades att ingripa mot socialismen. "Någonting vanvettigare än socialismen har aldrig i världshistorien skådat dagen. Socialisterna predika upphäavandet av kristendomen, sedelagen, arvsrätten, äganderätten, äktenskapet, familjen, regeringen och all annan auktoritet än nävrättens. Socialisterna vilja ej arbeta, de vilja endast dela med de rika . . . Socialismen måste därför betraktas såsom dödsfiende till kyrka, stat och varje enskild fredlig medborgare, den bör bekämpas med alla medel, som stå till buds. Dess predikanter borde av staten behandlas på samma sätt som majestätsförbrytare eller mördare och rövare . . . Den sociala frågan kan ej lösas mer än på ett enda sätt, och det är på kärlekens, tålmodets, lydnadens och det ömsesidiga

tjänandets väg." Prästerna uppmanades att i sin predikoverksamhet behandla den sociala frågan för att motverka socialismen.²⁴

Omkring år 1890 är den kyrkliga diskussionen rörande den sociala frågan utomordentligt livlig; flera orsaker härtill kunna tänkas, såsom det socialdemokratiska partiets bildande och den ökade aktualiseringen av vissa socialpolitiska reformkrav. Antisocialismen är det förhärskande inslaget men vid sidan härav synas socialreformatoriska synpunkter göra sig något starkare gällande än tidigare.

Flera uppsatser i "Tidskrift för kristlig tro och bildning" äro representativa för en moderat kristligt-social ståndpunkt. År 1888 skrev Stave, då docent, sedermera professor och domprost, om "Den kristna världsåskådningens betydelse för vår tids sociala fråga".²⁵ Socialdemokratien kritiserades utförligt såsom materialistisk, ateistisk och fientlig mot den frihet, som är förutsättning för religion och sedlighet. Kristendomen innebure räddningen gentemot såväl individualism som socialism. "Kristendomen giver sin bekräftelse åt de mänskliga samfundsinrättningarna såsom gudomliga ordningar, vilka den enskilde har att med tacksamhet erkänna och begagna såsom organ för sin sedliga och religiösa utveckling." I fråga om de ekonomiska förhållandena hävdade Stave, att den fria konkurrensen i stort sett vore bra ur frihetens och produktionens synpunkt men den kunde icke tillämpas utan inskränkning, ty då uppstode ett "proletariat, ovärdigt ett mänskligt, än mer ett kristligt samfund". Enligt kristendomen borde alla ha rätt till privategendom. Men tillika erkände kristendomen de ekonomiska olikheternas rättmätighet. "Genom sin uppfattning av människorna såsom lemmar i en organism, där den ena lemmen har olika uppgift mot den andra, vilket förutsätter olikhet i begåvning och resurser, måste den även erkänna olikhet i de jordiska ägodelarna; endast att denna olikhet icke får göras större, än kristlig rättvisa och barmhärtighet medgiva." Bibelns klara ord visade också, att de, som arbeta och tjäna, måste "visa lydnad, ödmjukhet och förnöjsamhet i sin tjänst", måste vara sina herrar underdåniga, "icke allenast de goda och saktmodiga, utan även de vrängsinta". De bibliska uppmaningarna till undergivenhet voro så mycket mera tillämpliga i nutiden, som de framställts under en period, då de härskande varit långt hårdare mot sina underlydande (slavarna) än numera vore fallet. Uppsatsen utmynnade emellertid i en maning till större social medkänsla och åtgärder för tryggheten av arbetarnas ställning.

I huvudsak liknande tankegångar framfördes av kontraktsprosten

J. A. Englund i en uppsats om "Kristendomen och socialismen" av år 1890.²⁶ Den socialistiska rörelsens utgångspunkt vore olikheten mellan de rika och de fattiga. "För en kristen, som lärt sig att i allt utom synden se den hand, i vilken trådarna till det mänskliga livets skickelser löpa tillsammans, är den känsla, som denna tanke väcker, åtminstone icke bitter, ty för honom kommer alltid tron på en gudomlig ledning av världen och människolivet att breda ett försonande ljus över skuggorna i den dystra tavla, som det mänskliga livet företer med sina djupa klyftor emellan den ena och den andra samhällssklassens, den ena eller andra individens levnadsvillkor." Med en rad citat visades, att bibeln icke innehölle några socialistiska tendenser utan tvärtom förutsatte, att rika och fattiga alltid skulle leva sida vid sida. Det funnes dock en socialism, som i olikhet mot socialdemokrati och kommunism vore berättigad, nämligen den kristna socialismen. Den krävde icke blott enskild godhet utan också åtgärder till förbättring av arbetarnas läge, bland annat genom statlig socialpolitik.

I årgången 1892 av tidskriften skrevo lektor J. Nyqvist och dåvarande pastor N. Söderblom uppsatser i ämnet. Nyqvist framförde kristligt-sociala synpunkter men betecknade socialismen som en vrångbild av den tidigare kristendomen.²⁷ Söderblom diskuterade särskilt orsakerna till arbetarnas misstro mot religionen.²⁸ En viktig orsak vore "den olycksaliga tanken, att *religionen och kyrkan äro tjänstvilliga medel i överklassens händer till att hålla arbetarna nere* . . . Dessvärre hava arbetarna härvidlag mött en verklighet, som är mycket bedrägligare än socialism och materialism tillsammans. Vi tänka på hopen av de bildade, som för egen del mena sig längesedan hava växt ifrån kyrka och religion men gärna bibehålla dem för striden mot socialdemokratin." Även Söderblom tog bestämt avstånd från socialdemokratin på grund av dennas materialistiska tendenser.

Vid denna tid blev också socialdemokratin föremål för uppmärksamhet på en rad prästmöten. Härvid betonades visserligen kyrkans och statens sociala plikter men framför allt angreps den socialistiska rörelsen. Man får intrycket av en allmän kyrklig offensiv mot socialismen.

Det mest auktoritativa inlägget gjordes av ärkebiskop Sundberg vid ett prästmöte i Uppsala i juni 1891 i ett föredrag om "Den moderna socialdemokratin och hennes förhållande till det kristliga samhället".²⁹ Socialdemokraterna fortsatte, yttrade ärkebiskopen, på den väg som anvisats av den franska revolutionen. "Templen skola ned-

rivas eller ombyggas till sjukhus och arbetarbostäder, bestående lagbunden ordning upplösas, privategendomen förvandlas till kollektiv-egendom, vars avkastning antages böra lyckliggöra alla genom en efter vars och ens arbete och behov avpassad fördelning, och tankarna på synd, moraliskt ansvar och evighet lämnas alldeles utanför räkningen. Vi stå således, kort sagt, här inför ett åskådningssätt och en företeelse, som mången anser vara föga vådliga därför att de redan inför varje någorlunda sunt tänkande förnuft äro orimliga; men att alltsamman dock icke är blott ett hotande spöke, utan en hotande svart verklighet kan ingen undgå att känna. Ja, det lider intet tvivel, att i hela mångfalden av nutidens andliga strömningar den här antyddas är den farligaste." All socialism vore visserligen icke kristendomsfientlig; om man toge ordet positivt i sin ädlaste och vackraste mening, vore Kristus den ojämförligt störste socialisten. Men den moderna socialdemokratien hade blivit antireligiös som en konsekvens av sin rent kommunistiska ståndpunkt. Den såge ursprunget till allt ont i yttre, särskilt ekonomiska förhållanden och ville skapa ett samhälle, som alltigenom vore byggt på materialistisk grund. Det talades om frihet, jämlikhet och broderskap. Men i vilken mening? Jämlikheten skulle bli "en rent ekonomisk och materiell, som åter i sin ordning är omöjlig utan att *friheten* med alla hennes ovillkorliga rättigheter även i avseende på det som genom arbetet förvärfvas fullkomligt dödas av det invecklade samhällsmaskineriets oinskränkta tyranni . . . Undersöker man . . . noggrannare socialdemokratiens . . . broderlighet, skall man snart upptäcka, att just den, om någon, är alltigenom egoistisk. Den är nämligen visst icke kärlekens utan endast och allenast en de gemensamma ekonomiska intressenas broderlighet . . ." Då det gällde att strida mot socialdemokratien borde kyrkan ur dess lära "få fram det lilla, som duger och rensa bort allt det övriga. En kristligt social linje måste följa. Härvid måste kyrkan, ehuru utan förmåga att befatta sig med den tekniska lösningen av de ekonomiska problemen, besinna, "att hon dock för varje form av sina medlemmars samfundsliv . . . äger i sin hand de gudomliga direktiven och har skyldighet att på alla områden göra de sunda kristliga grundsatserna gällande . . . Man får således varken vara rädd att i de härdar, där socialistisk agitation bedrives, låta sanningens ord höras, ej heller och ännu mindre underlåta att utanför dem i den trängre krets, som är var och en anförtrödd, lämna klart besked om den rätta, den bibeltrogna uppfattningen av jordisk egendom, av de rikas förvaltar-

tjänst samt framför allt av varje människas pliktenliga världs- och självförsakelse." Alla goda krafter måste enas "för att motverka en rörelse, som hotar både stat och kyrka med undergång."

Ärkebiskopens tal lider av en oklarhet, som på vissa punkter möjliggör olika tolkningar. Framför allt kan det diskuteras, om den kamp, i vilken han så energiskt uppmanade prästerna att delta, i första rummet skulle gälla spridandet av en kristligt-social uppfattning eller kritik av de socialistiska läroarna. Klart är emellertid, att Sundberg i den kristligt-sociala linjen främst såg ett medel att avvärja socialismen. Ostridigt är också, att hans tal, hur det på nämnda punkt än tolkas, innebar en direkt appell till antisocialistisk propaganda. Kyrkans högsta representant sanktionerade därigenom dess användning som instrument för politisk agitation.

Liknande synpunkter framfördes på prästmöten i Strängnäs, Kalmar, Västerås och Karlstad. Vid prästmötet i Strängnäs i augusti 1891 inledde biskop Ullman en debatt om den sociala frågan.³⁰ Biskopen angrep socialdemokratin än häftigare än Sundberg. Socialisterna ville, förklarade han bland annat, "upphävandet av all privategendom . . . upphävande av äktenskapet i dess hittillsvarande bemärkelse, upphävande av allt familjeliv, barnens uppfostrande i statsanstalter ända från spädate åldern, på det de må göras alldeles främmande för sina föräldrar. Denna framtidsstat vilja de tillvägabringa genom revolution . . ." Liksom i Tyskland borde man genom förbättring av arbetarnas ställning och genom bildande av antisocialistiska arbetarföreningar söka motverka socialismen. Viktigast vore dock i detta syfte att framkalla en kraftigare religiositet. "Den djupaste, den egentliga grunden till det jäsande missnöjet och hatet hos arbetarskarorna gentemot det bestående samhällsskicket är det jordiska, köttsliga sinne, den ande av gudlöshet, otro och förnekelse av den högre världen, som tagit överhand hos massorna." På samma års prästmöte i Kalmar utdömde biskop Sjöbring socialdemokratin som "lika vådlig i religiöst som i socialt hänseende".³¹ I sitt inledningsföredrag vid prästmötet i Västerås 1892 uttalade biskop G. Billing, att socialdemokratin vore den farligaste formen av otro, "detta ej minst därför att den ej bjuder gudsförnekelsen i sin omängda bitterhet, utan inbäddar den i allehanda, som vid intagningen smakar ganska sött . . . Väl förstår socialdemokratin att smeka missnöjet, miss-tänksamheten, avunden, samt andra mörka lustar i människors hjärtan och icke mindre väl förstår den att härvid söva och bedraga sam-

veten genom att intala dem, att vad socialdemokratin fordrar även fordras av rättfärdigheten och kärleken.”³² Än mera kärvt formulerade biskop Rundgren sitt fördömande av socialdemokratin vid 1893 års prästmöte i Karlstad.³³ ”Våra ekonomiska lagar ... lämna varje hederlig man och kvinna rättighet till självförsörjning, och tillgången till undervisning är öppen för alla. Under sådana förhållanden kan den lekamliga nöden icke vara så skriande, att den hos folket bör väcka missnöje och förbittring. Men tyvärr saknas hos oss såsom överallt den ödmjukhet och det tålmod, som övervinner många vedervärdigheter.” — I flera av mindre representativa målsmän för kyrkan hållna predikningar eller föredrag framfördes vid denna tid på en gång antisocialistiska och vagt kristligt-sociala synpunkter.³⁴

Det bör slutligen erinras om, att N. Söderblom vid religionsvetenskapliga kongressen i Stockholm 1897 hävdade en synpunkt, som då var i viss mån originell men efterhand vunnit starkt fäste inom kyrkan.³⁵ Hans föredrag om ”Religionen och den sociala utvecklingen” upptog delvis gängse kristligt-sociala tankar, men framför allt gjordes gällande, att kyrkan icke finge binda sig vid något ekonomiskt och socialt system; man finge ej ”samoka religionen vid ett nu befintligt eller redan förbigånget socialt tillstånd”. Denna främst med hänvisning till religionens speciella verksamhetsområde motiverade synpunkt innehöll i själva verket ett kyrkopolitiskt program, ägnat att trygga kyrkans fortvaro under växlande regimer; genom att icke binda sig, genom att visa tolerans borde kyrkan kunna bevara sin ställning.

Kyrkans ställning till den sociala frågan och särskilt till socialdemokratin kan sålunda schematiskt karakteriseras genom de tre ärkebiskoparna Reuterdahls, Sundbergs och Söderbloms refererade uttalanden. Reuterdahl representerar den ofreflekterade sociala konservatism, som var naturlig före de radikala rörelsernas framträngande. Den bestående samhällsordningen, de ekonomiska olikheterna tedde sig självklara; kyrkans män hänvisade till jordelivets ringa betydelse och det flyktiga och bedrägliga i all timlig lycka. Under den socialrevolutionära och marxistiska socialismens tryck blev en samtidigt milt socialreformatorisk och aggressivt samhällsbevarande inställning dominerande; den får sitt mest auktoritativa uttryck i Sundbergs stora angrepp mot socialismen år 1891. Söderblom, som blev ärkebiskop samma år som socialdemokratin blev landets största parti,

hade redan långt tidigare givit uttryck åt en toleransens linje, vars kyrkopolitiska värde allmänt insågs, då socialismen närmade sig statsmakten, och som religiöst blev möjlig genom socialismens växande moderation.

¹ *Ekmanson*, Predikningar och skriftetal, 1870, sid. 334 f. ² *Hallén*, Predikningar över kyrkoårets högmässotexter, 1888—89, sid. 900, 905. ³ Jfr också *Predikningar* ..., utgivna av Kyrkans vänner, sid. 431. Flera uppsatser i *Tidskrift för kristlig tro och bildning* äro här belysande. Jfr t. ex. årgångarna 1887, sid. 56 ff., 1888, sid. 145 ff., 1889, sid. 142 ff. ⁴ *Reuterdaahl*, Predikningar och kyrkliga tal, 1870, sid. 128, 152 ff., 316. ⁵ *J. O. Berggren*, Predikningar, 1883, sid. 752, 755. Jfr *Predikningar* ..., utgivna av Kyrkans vänner, 1884, sid. 213, 431 f.; *Ekmanson*, Predikningar och skriftetal, sid. 228. ⁶ *Liljeblad*, Predikningar, II, 1888, sid. 226, jfr sid. 221. ⁷ *Emanuelsson*, Predikningar över Svenska Kyrkans evangelier II, 1877, sid. 105, jfr sid. 82. Jfr *Ulf*, Valda predikningar, 1884, sid. 107. ⁸ *Emanuelsson*, Predikningar över förra årgången av Svenska Kyrkans nya högmässotexter, II, 1876, sid. 20. — Jfr *Kjellmark*, Predikningar över andra årgången av de nya högmässotexterna, 1876, sid. 531 f.; *Lewwgren*, Tio predikningar, 1883, sid. 25; *Predikningar* över kyrkoårets högmässotexter av Stockholms präster, II, 1885, sid. 221 f. ⁹ *Beskow*, Sabbatsstunder i Blasieholmskyrkan, andra årgången, II, 1873, sid. 379. ¹⁰ *Almqvist*, Korta predikningar, 1887, sid. 305 f., 672; 406. — Jfr också *Malmborg*, Predikningar, 1885, sid. 94, 87; *Dillner*, Predikningar på sön- och högtidsdagar, 1882, sid. 411; *Kjellmark*, Predikningar över förra årgången av de nya högmässotexterna, 1869, sid. 472; *Predikningar* över första årgången av Svenska Kyrkans nya högmässotexter av präster inom Härnösands stift, andra delen, I, 1884, sid. 29; *Wenström*, Predikningar. Tredje samlingen, 1887, sid. 24. — På prästmöten i stiftet gjorde biskoparna liknande uttalanden. Jfr t. ex. *Handlingar* rörande prästmötet i Karlstad... 1869, sid. 3; *Handlingar* rörande prästmötet i Kalmar år 1879, sid. 7. De mest genomgående konservativa predikningarna från denna tid torde vara Waldenströms. Han har här ej citerats, då han ej kan anses vara representativ för statskyrkan. ¹¹ Se t. ex. *Aspling*, Några ord i fattigvårdsfrågan (*Teologisk Tidskrift* 1881, sid. 373 ff.); jfr *Arner*, Studier över den svenska kyrkans ställning till frågan om de fattigas vård under 1800-talet, 1923, och *Rohde*, Svenska kyrkan omkring sekelskiftet, 1930, sid. 43 ff. ¹² *Rudin*, Evighetsvinkar, II, 1875, sid. 276, 306 f. ¹³ *Wikner*, Samlade predikningar, 1885, sid. 555 f.; jfr också *Wikner*, Några drag av kulturens oförfäddhet, 1880. ¹⁴ Jfr *Martensen*, Socialismen och kristendomen, 1875, särskilt sid. 40 ff. ¹⁵ *Wollin*, "Om den revolutionära socialismen", 1878, särskilt sid. 3, 17. ¹⁶ *Kronblad*, Det kraftigaste skyddsmedlet mot det socialistiska omstötningspartiets läror och agitationer, 1881, särskilt sid. 11—15. ¹⁷ *Bring*, Finns något kristligt berättigat i de moderna socialistiska strävandena, 1884, särskilt sid. 27 f. ¹⁸ Jfr *Landgren*, Strödda predikningar och tal, 1888, sid. 67; *Predikningar* ..., utgivna av Kyrkans vänner, sid. 585, 626; *Predikningar* över första årgången av Svenska kyrkans nya högmässotexter av präster inom Härnösands stift, andra delen, II, sid. 407. ¹⁹ *Protokoll och handlingar* rörande prästmötet i Uppsala år 1885, sid. 12 f. ²⁰ *Handlingar* rörande prästmötet i Karlstad... 1887, sid. 7. ²¹ *Väktaren* 16 juli 1885. ²² *Väktaren* 17 juni 1886. ²³ *Väktaren* 29 juli 1886, jfr 12 augusti 1886. ²⁴ *Väktaren* 18 november 1886. ²⁵ *Tidskrift för kristlig tro och bildning* 1888, sid. 161 ff. ²⁶ *Tidskrift för kristlig tro och bildning* 1890, sid. 103 ff., 169 ff. ²⁷ *Tidskrift för kristlig tro och bildning* 1892, sid. 173 ff., 257 ff. ²⁸ *Tidskrift för kristlig tro och bildning* 1892, sid. 54 ff. ²⁹ *Protokoll och handlingar* rörande prästmötet i Uppsala år 1891, sid. 25 ff. Det av *Rohde*, Svenska kyrkan omkring sekelskiftet, sid. 38 f. givna referatet av ärkebiskopens tal synes icke klargöra, att detta tal väsentligen innebar en uppmaning till kamp mot socialdemokratien. Överhuvud

får man i Rohdes bok icke någon tillräcklig belysning av den aggressiva inställning mot socialismen, som vid denna tid dominerade kyrkan. I viss mån torde samma anmärkning kunna riktas mot framställningen hos *Nordström*, Sveriges socialdemokratiska arbetareparti, 1938, sid. 547 ff. Visserligen betonas här starkare kyrkans antisocialism, men läsaren får knappast ett intryck av hätskheten i den prästerliga agitationen. ³⁰ *Protokoll och handlingar* vid prästmötet i Strängnäs . . . 1891, sid. 34 ff. ³¹ *Handlingar* rörande prästmötet i Kalmar år 1891, sid. 23. ³² *Handlingar* rörande prästmötet i Västerås 1892, sid. 14 f. ³³ *Handlingar* rörande prästmötet i Karlstad . . . 1893, sid. 27. ³⁴ Se t. ex. *P. A. Berggren*, Bekännelsen och den sociala frågan, 1890, sid. 22; *Flygare*, Några predikningar, 1890, sid. 102 ff. Jfr också i detta sammanhang *Bergström*, Kristendom och socialism, 1893, samt *von Schéeles* kritik av denna skrift (*Svensk Tidskrift* 1893). I vissa av kyrkomän utarbetade skolböcker förekommo vid denna tid och även senare ytterligt skarp antisocialistisk propaganda; jfr *Lövgren*, Kyrkohistoria, förra delen, 1888, sid. 266 f.; *Ullman*, Lärobok i den kristna tros- och sedeläran, 1908, sid. 135 ff. — I fråga om pastor Nylanders socialistiskt färgade propaganda och kyrkans inskridande häremot se *Nordström*, Sveriges socialdemokratiska arbetareparti, 1938, sid. 532 f. och *Hernösands konsistorii dombok* 1845—1893, bihang nr 39, 4 juni 1890 (i domkapitlets arkiv). ³⁵ *Religionsvetenskapliga kongressen* i Stockholm 1897, sid. 75 ff.
